

ІСТОРИЧНА АНТРОПОЛОГІЯ

УДК 94(477.46)«1917»:338.43:351.82(091)
DOI: 10.31651/2076-5908-2026-2-147-154

Лариса СИНЯВСЬКА

доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії України Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького, м. Черкаси, Україна
e-mail: syniavska_larysa@ukr.net

This is an open access article under the CC BY-NC-ND license

© Автор(-и), 2026

Тарас БАТЮК

кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії України Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, м. Дрогобич, Україна
e-mail: tbatyuk@gmail.com

Формування системи продовольчого забезпечення в умовах революційних трансформацій 1917 р. (за матеріалами Уманського повітового продовольчого комітету / управи)

Анотація. У статті на прикладі Уманського повіту Київської губернії, як важливого аграрного регіону Правобережної України, простежено особливості реалізації продовольчої політики на локальному рівні, взаємодію влади та населення, а також ефективність нових управлінських практик у 1917 р. **Мета** дослідження полягає в тому, щоб на основі матеріалів Уманського повітового продовольчого комітету та управи, а також комплексу регіональних досліджень проаналізувати процес формування системи продовольчого забезпечення в Україні у 1917 р. в умовах революційних трансформацій. **Наукова новизна.** Вперше на основі локального документального комплексу реконструйовано практичні механізми становлення продовольчої системи на рівні повіту як складової загальноукраїнських революційних процесів. З'ясовано, що в умовах розпаду традиційних ринкових зв'язків, транспортної кризи та воєнного навантаження продовольчі комітети стали ключовими інституціями державного регулювання, поєднуючи функції обліку, заготівлі, розподілу ресурсів і контролю за виконанням поставок. Доведено, що система продовольчого забезпечення формувалася як багаторівнева адміністративна структура, у межах якої повітові органи координували діяльність волосних і сільських інституцій, забезпечуючи реалізацію централізованої політики на місцях. Встановлено, що ефективність цієї системи істотно обмежувалася селянським спротивом, господарською дезорганізацією, нестачею транспорту, політичною нестабільністю та поширенням альтернативних каналів постачання. Обґрунтовано, що продовольча політика виступала не лише економічним, а й соціально-політичним чинником, впливаючи на характер взаємин між владою та населенням у добу революції. **Висновки.** Визначено, що формування системи продовольчого забезпечення у 1917 р. мало перехідний характер і поєднувало елементи централізованого державного регулювання з практиками локальної самоорганізації та неформального обігу продуктів. На прикладі Уманського повіту простежено, що продовольчі структури стали важливим інструментом антикризового управління, однак їх результативність залишалася обмеженою через глибину загальносупільної кризи. Досвід 1917 р. засвідчив визначальну роль продовольчого чинника у процесах державотворення та соціальної стабілізації в революційну добу.

Ключові слова: Українська революція, 1917 рік, продовольче забезпечення, продовольчі комітети, Уманський повіт, державне регулювання, соціально-економічна криза, селянство.

Larysa SYNIAVSKA

Doctor of Sciences (History), Professor, Department of History of Ukraine, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, Cherkasy, Ukraine, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5575-5775>, e-mail: syniavska_larysa@ukr.net

Taras BATIUK

PhD (History), Assistant Professor, Assistant Professor at the Department of Ukrainian History
Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, Drohobych, Ukraine,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4159-5226>, e-mail: tbatyuk@gmail.com

FORMATION OF THE FOOD SUPPLY SYSTEM IN UKRAINE IN 1917 UNDER THE CONDITIONS OF REVOLUTIONARY TRANSFORMATIONS (BASED ON MATERIALS OF THE UMAN DISTRICT FOOD COMMITTEE/ADMINISTRATION)

Abstract. In the article, using the example of the Uman powiat of Kyiv governorate as an important agricultural region of Right-bank Ukraine, the peculiarities of the implementation of food policy at the local level, the interaction between the authorities and the population, as well as the effectiveness of new management practices in 1917 are examined. **The purpose** of the study is to analyze, on the basis of the materials of the Uman powiat food committee and the district board, as well as a complex of regional studies, the process of forming the food supply system in Ukraine in 1917 under the conditions of revolutionary transformations. **The scientific novelty.** For the first time, on the basis of a local documentary corpus, the practical mechanisms of establishing a food supply system at the county level as a component of all-Ukrainian revolutionary processes have been reconstructed. It has been established that under conditions of collapsing traditional market ties, transport crisis, and wartime pressures, food committees became key institutions of state regulation, combining the functions of accounting, procurement, resource distribution, and supervision over mandatory deliveries. It has been proven that the food supply system was formed as a multi-level administrative structure in which county bodies coordinated the activities of volost and rural institutions, ensuring the implementation of centralized policy at the local level. It has been determined that the effectiveness of this system was significantly limited by peasant resistance, economic disorganization, transport shortages, political instability, and the spread of alternative supply channels. It is substantiated that food policy acted not only as an economic factor, but also as a socio-political one, influencing the nature of relations between the authorities and the population during the revolutionary era. **The conclusions.** It has been determined that the formation of the food supply system in 1917 was transitional in nature and combined elements of centralized state regulation with practices of local self-organization and informal circulation of products. Using the example of Uman County, it has been demonstrated that food institutions became an important instrument of anti-crisis governance; however, their effectiveness remained limited due to the depth of the general social crisis. The experience of 1917 confirmed the decisive role of the food factor in the processes of state-building and social stabilization during the revolutionary period.

Keywords: Ukrainian Revolution, 1917, food supply, food committees, Uman County, state regulation, socio-economic crisis, peasantry.

Постановка проблеми. Революційні події 1917 р. стали переломним етапом не лише в політичній історії України, а й у трансформації її соціально-економічного устрою. Повалення самодержавства, дезорганізація імперського адміністративного апарату, поглиблення наслідків Першої світової війни та загальна криза державного управління поставили перед суспільством проблему забезпечення населення й армії продовольством. Саме продовольче питання за умов воєнного часу набуло стратегічного значення, оскільки від його розв'язання залежали соціальна стабільність, функціонування міст, транспортної системи, військових структур і здатність нової влади утримувати контроль над регіонами. У цих обставинах продовольча політика перетворилася на одну з ключових сфер революційних перетворень, а створення нових органів управління постачанням стало важливою складовою процесу державотворення.

Для українських земель проблема продовольчого забезпечення мала особливу вагу, адже саме вони були одним із головних аграрних регіонів колишньої Російської імперії. Водночас традиційні ринкові механізми в 1917 р. виявилися неспроможними забезпечити стабільний рух продуктів від виробника до споживача. Руйнування транспортних зв'язків, інфляційні процеси, товарний дефіцит, спекуляція та приховування запасів спричинили перехід до адміністративно-регулятивної моделі, в межах якої провідну роль почали відігравати продовольчі комітети різного рівня. Їхня поява означала спробу замінити кризові ринкові відносини централізованим обліком, розверсткою, нормуванням і контрольованим розподілом ресурсів.

Особливий науковий інтерес становить вивчення цих процесів на локальному рівні, де загальнодержавні рішення набували конкретного практичного змісту. Саме регіональний вимір дозволяє простежити механізми реалізації продовольчої політики, ступінь її ефективності, реакцію населення та специфіку взаємодії між владою і суспільством. У цьому контексті Уманський повіт Київської губернії є репрезентативним об'єктом дослідження. Регіон посідав важливе місце в аграрно-економічному просторі Правобережної України, характеризувався значним сільськогосподарським потенціалом, розвиненим цукровим виробництвом, високою питомою вагою селянського населення та активною участю місцевого суспільства в революційних процесах. Саме тому матеріали Уманського повітового продовольчого комітету дають можливість реконструювати особливості становлення системи продовольчого забезпечення в українській провінції доби революції.

Актуальність теми зумовлюється також сучасними тенденціями історичної науки, що дедалі більше орієнтується на дослідження повсякденних практик державного управління, соціально-економічних аспектів революційних змін, історії інституцій та локальних моделей адаптації суспільства до кризових викликів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Попри наявність помітного масиву наукових праць, присвячених проблематиці Української революції 1917–1921 рр., аграрних трансформацій та регіональних особливостей суспільно-політичних процесів, питання формування місцевих систем продовольчого забезпечення й надалі залишається недостатньо опрацьованим. Окремі аспекти революційних подій на Уманщині та півдні Київщини висвітлено у працях О. Дудник [1–3], де значну увагу приділено регіональному виміру державотворчих і соціально-економічних змін. Діяльність земельних комітетів, аграрну політику та механізми трансформації сільського середовища досліджували О. Воронянський [4], С. Корновенко, Ю. Пасічна [5], О. Бабічева [6]. Водночас у більшості цих студій продовольча політика розглядається переважно в контексті загальної економічної кризи, аграрного питання або діяльності центральних органів влади. Натомість функціонування повітових продовольчих комітетів, організаційні механізми їх роботи, кадровий склад, практики взаємодії з волосними та сільськими структурами, а також реакція місцевого населення на заходи продовольчого регулювання досі не стали предметом спеціального комплексного дослідження, що й зумовлює наукову актуальність запропонованої теми.

Джерельну основу дослідження становлять, насамперед, матеріали Уманського повітового продовольчого комітету та управи, збережені в оцифрованих документах, протоколах засідань, постановах, організаційних інструкціях і звітах Черкаського обласного архіву [7]. Саме використання локальних документальних комплексів дозволяє перейти від загальних схем до реконструкції реального функціонування продовольчої системи на місцях.

Мета дослідження полягає у комплексному аналізі процесу формування системи продовольчого забезпечення України у 1917 р. на прикладі Уманського повіту в умовах революційних трансформацій. Для досягнення поставленої мети передбачається з'ясувати організаційні засади діяльності повітового продовольчого комітету, визначити його функції та місце в структурі місцевого управління, простежити механізми заготівлі й розподілу ресурсів, а також виявити соціальні суперечності, що супроводжували реалізацію продовольчої політики.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що вперше, на основі матеріалів Уманського повітового продовольчого комітету та управи, комплексно реконструйовано практичні механізми формування системи продовольчого забезпечення на локальному рівні в умовах революційних трансформацій 1917 р. З'ясовано організаційну структуру, функціональні повноваження та особливості взаємодії повітових, волосних і сільських продовольчих органів у процесі реалізації централізованої політики на місцях. Відновлено за джерелами персональний склад Уманського повітового продовольчого комітету, що дало змогу простежити рівень представництва різних соціальних груп, органів самоврядування, військових та громадських інституцій у системі місцевого управління. Виявлено суперечності між нормативними приписами центральної влади та практикою їх виконання в повіті, зумовлені транспортною кризою, господарською дезорганізацією, кадровими труднощами й селянським спротивом. Доведено, що продовольча політика виступала не лише економічним інструментом забезпечення населення і армії, а й важливим чинником державотворення, легітимації влади та соціальної стабілізації в українській провінції доби революції.

Виклад основного матеріалу. Становлення продовольчої системи в Уманському повіті відбувалося в умовах господарської кризи, транспортного колапсу та руйнування довоєнних механізмів ринку. У цих умовах держава була змушена перейти від ліберальної моделі економічних відносин до системи жорсткого адміністративного регулювання, в межах якої провідну роль відігравали продовольчі комітети. Саме вони забезпечували організацію обліку, розподілу та заготівлі продовольчих ресурсів, виступаючи ключовим інструментом державної політики у сфері забезпечення армії та населення.

Уманський повітовий продовольчий комітет, як свідчать джерела, був центральною ланкою цієї системи на місцевому рівні. Його функції охоплювали визначення продовольчих потреб, регулювання цін, організацію заготівель і контроль за виконанням поставок. Зокрема, комітет *«выясняет продовольственную нужду уезда... ведёт учёт хлебов, скота... и производит их развёрстку между волостями»* [7, с. 49], що засвідчує перехід до централізованого планування продовольчого забезпечення. Водночас саме через механізм розверстки відбувалося фактичне вилучення продуктів у населення, що було характерною рисою воєнно-революційної економіки.

Організаційна структура продовольчої системи, що формувалася в Уманському повіті навесні–влітку 1917 р., була багаторівневою і передбачала чітку вертикаль підпорядкування від губернського до сільського рівня. Після Лютневої революції та дезорганізації старого адміністративного апарату саме продовольчі комітети стали одним із перших інструментів нової влади для регулювання господарського життя. На рівні Київської губернії загальне керівництво здійснював губернський продовольчий комітет, тоді як в Уманському повіті його функції виконував Уманський повітовий продовольчий комітет, який *«объединяет и направляет деятельность сельских комиссий, волостных, местечковых и городских продовольственных комитетов»* [7, с. 49]. Це свідчило, що саме повітова установа координувала роботу десятків місцевих структур у межах одного з найбільших повітів Київщини, до складу якого входило понад 200 населених пунктів. Подібні процеси спостерігалися й в інших повітах Київщини, однак в Уманському регіоні вони посилювалися значним аграрним потенціалом, концентрацією цукрового виробництва, високою питомою вагою селянського населення та масштабами територіального управління, що надавало місцевій продовольчій політиці особливої складності й водночас репрезентативності для аналізу загальноукраїнських тенденцій 1917 р.

Важливою особливістю було поєднання централізованого керівництва з виборним принципом формування місцевих органів. Сільські продовольчі комісії створювалися шляхом обрання представників на сільських зборах із числа всіх повнолітніх мешканців незалежно від статі, національності чи віросповідання – із розрахунку три члени на кожні сто дворів [7, с. 49]. Такий порядок відображав демократичні тенденції революційної доби й водночас мав забезпечити легітимність продовольчих заходів серед місцевого населення. Волосні комітети комплектувалися представниками сільських комісій, а також кооперативних організацій, що вказує на залучення до продовольчого управління не лише державних, а й громадських структур.

На практиці Уманський повітовий продовольчий комітет виконував не лише координаційні, а й оперативні функції, що безпосередньо впливало на економічні процеси в регіоні. До його компетенції належало визначення продовольчих потреб населення, облік зерна, худоби, свиней, сала і фуражу, встановлення норм поставок між волостями, а також контроль за цінами [7, с. 49]. Волосні комітети, у свою чергу, *«распределяет между населением продукты... исполняет поручения... по вопросам продовольствия армии и населения»* [7, с. 52], тобто забезпечували безпосереднє втілення рішень на місцях. В умовах воєнної дестабілізації та системної продовольчої кризи така деталізація функцій дозволяла трансформувати директиви повітового центру в конкретні заходи з акумуляції та розподілу ресурсів. Оперативність волосного апарату була критично важливою для підтримання регулярного постачання продовольства військовим формуванням і міським центрам, оскільки саме на рівні волості відбувалася пряма взаємодія з виробниками, контроль за дотриманням державних монополій та мобілізація транспортних потужностей для логістичних потреб армії.

Документи засвідчують і персональний склад керівництва повітового комітету. Головою установи був Олександр Костянтинів Філіпповський, який очолював відділ закупівлі та переробки зерна. До складу управи входили Олександр Борисевич (відділ статистики і транспорту), Х. П. Вировенко (закупівля худоби, плодів і овочів), Н. Д. Шишко (закупівля фуражу для армії та організація сільськогосподарського виробництва), Н. З. Мацкевич (продовольчий відділ), а також Окуленець і Шапіро, які відповідали за контрольний напрям [7, с. 62]. Наявність окремих профільних відділів свідчить про бюрократизацію та професіоналізацію продовольчої системи вже в перші місяці революції. Водночас формування управлінського апарату демонструє прагнення тогочасних державних структур інституціоналізувати продовольчу політику, перетворюючи її на структурований механізм державного контролю в умовах системної соціально-економічної кризи.

Показово, що до складу комітету були включені представники різних соціальних груп та інституцій. У травні 1917 р. до нього допустили 8 представників Уманського гарнізону, 3 представників міського виконавчого комітету, 2 представників Уманського поміщицько-сільськогосподарського товариства та 1 представника фахівців із цукрового виробництва [7, с. 69]. Зазначена структура комітету демонструє прагнення тогочасної адміністрації консолідувати інтереси військового командування, органів міського самоврядування, землевласницьких кіл та представників промислового капіталу в межах однієї інституції, адже всі вони були зацікавлені у стабільному продовольчому забезпеченні. Включення до складу продовольчих органів профільного представника цукрової галузі є особливо показовим аспектом, що безпосередньо впливав з економічної специфіки регіону. Уманщина традиційно належала до ключових центрів

бурякоцукрового виробництва, де цукрова промисловість виступала не лише фундаментом місцевої економіки, а й стратегічно важливим ресурсом загальнодержавного значення.

Однією з ключових функцій продовольчих органів була організація заготівель продуктів, передусім худоби та сільськогосподарської продукції. Уманський повітовий продовольчий комітет активно втручався у ринкові відносини, встановлюючи жорсткі правила функціонування торгівлі. Зокрема, приватну скупку худоби було заборонено, що означало фактичну ліквідацію вільного ринку у цій сфері. Відтепер закупівлі здійснювалися лише через сільські та волосні ради за дорученням комітету, що забезпечувало централізований контроль над ресурсами. Система фінансового забезпечення заготівельних операцій також підлягала суворій регламентації та централізованому контролю з боку продовольчих органів [7, с. 81]. Це дозволяло уникати несанкціонованих операцій і сприяло впровадженню єдиної фінансової політики. Водночас закупівлі часто здійснювалися за участю місцевих органів влади, які несли відповідальність за їх проведення [7, с. 95], що підкреслює роль сільських рад як виконавчого механізму продовольчої політики.

Не менш важливим напрямом діяльності було регулювання цін і боротьба зі спекуляцією. Продукти мали продаватися *«по твердым ценам»* [7, с. 105], що було характерною ознакою політики продовольчої монополії та мало на меті стабілізацію споживчого сектору в умовах інфляційного тиску. Одночасно здійснювався контроль за ринками, які перебували у віданні сільських рад, що несли відповідальність за їх збереження та роботу [7, с. 114]. Подібна децентралізація відповідальності при збереженні жорсткого централізованого цінового контролю свідчить про системні намагання влади впорядкувати торговельні процеси, інституціоналізувати локальні ринки та створити дієвий механізм запобігання спекулятивним зловживанням і дефіциту.

Ключовим механізмом акумуляції ресурсів у системі державного забезпечення стала практика продовольчої розверстки, що базувалася на принципі примусового відчуження сільськогосподарської продукції у населення для задоволення загальнодержавних потреб. Реалізація цієї стратегії супроводжувалася застосуванням диференційованого підходу до різних категорій господарств та врахуванням їх специфіки. Зокрема, передбачалося зменшення норм для окремих територій: *«понижив требуется... количество скота до с положенного»* [7, с. 81]. Водночас встановлювалися чіткі правила виконання поставок, включаючи можливість заміни видів худоби [7, с. 115], що вказує на гнучкість у реалізації продовольчої політики і свідчить про намагання влади оптимізувати процес заготівель, мінімізуючи ризики соціального опору та враховуючи фактичний виробничий стан конкретних господарств.

Разом із тим механізм реалізації продовольчої розверстки забезпечувався і примусовими заходами. У випадках порушення встановлених правил застосовувалися санкції, серед яких найбільш поширеною була конфіскація, *«скот... купленный без разрешения по повышенным ценам, подлежит конфискации»* [7, с. 115]. Подібні заходи свідчать про виразно репресивний вектор продовольчої політики, де пріоритет державних інтересів над приватними правами власності був зумовлений екстремальними викликами воєнного часу.

Окремим стратегічним напрямом діяльності продовольчих органів була організація транспортної та логістичної інфраструктури в межах повіту. В умовах глибокої транспортної кризи та системної дезорганізації залізничного сполучення, коли, як зазначалося, *«вагоны заняты... идут медленно... чинить их некому»* [7, с. 12], комітет був змушений брати на себе функції координаційного центру, що забезпечувало бодай мінімальне переміщення продовольчих вантажів до пунктів їх кінцевого споживання [7, с. 82]. Ефективність такої діяльності була критичним чинником виживання міст та підтримання боєздатності армії, оскільки спроможність комітету в ручному режимі керувати логістичними потоками дозволяла мінімізувати наслідки інфраструктурного колапсу та гарантувати доставку стратегічно важливих продуктів попри мілітаризацію та пошкодження основних транспортних магістралей. У зв'язку з цим продовольчі комітети були змушені не лише організовувати заготівлі, але й координувати перевезення, визначаючи пріоритетність вантажів і напрямки їх транспортування. Це підсилювало адміністративний характер тогочасної продовольчої системи, перетворюючи її на складний механізм управління ресурсами регіону.

Одним із ключових чинників формування продовольчої системи стала необхідність подолання загальноімперської кризи розподілу ресурсів, що в умовах війни загрожувала життєздатності армії та міського населення. Як зазначалося у документах губернського рівня, *«торговля хлебом... пришла в большое расстройство... ни войско, ни город хлеба не родят – нужно его покупать»* [7, с. 11]. Це означало, що забезпечення продовольством переставало бути сферою приватної ініціативи і переходило до компетенції державних органів. Уманський повітовий продовольчий комітет

функціонував саме в цій логіці – як елемент загальнодержавної системи, що мала ліквідувати розрив між виробником і споживачем.

Однією з ключових проблем, яку намагалися вирішити продовольчі органи, було приховування продуктів і прогресуюча дезорганізація ринку. У тогочасних джерелах безпосередньо зазначалося, що *«скривать запасы начали торговцы... когда придерживают товар – цены еще выше растут»* [7, с. 11], що свідчило про свідоме приховування підприємцями продукції в умовах дефіциту. Як наслідок, на місцевому рівні впроваджувалися заходи жорсткого обліку і контролю, що логічно доповнювалися заборонаю вільної торгівлі та встановленням державної монополії на основні продукти. Зазначена тенденція знайшла безпосереднє відображення у практичній діяльності Уманського комітету: запровадження фіксованих цін та адміністративне обмеження вивозу продукції стали інструментами примусової стабілізації локального ринку. Така політика не лише відповідала загальнодержавному вектору на централізацію продовольчої системи, а й маркувала перехід від економічних методів управління до методів прямого державного диктату.

Суттєвим елементом формування продовольчої системи стала реалізація концепції державної монополії на збіжжя та інші стратегічні категорії сільськогосподарської продукції. У документах наголошувалося, що *«вся продажа шла только государству... всякий должен их продать казне через продовольственные комитеты»* [7, с. 13]. Це означало повне підпорядкування ринку державі, що мало забезпечити контроль над ресурсами та їх раціональний розподіл. Уманський повітовий комітет виступав безпосереднім провідником цієї політики на місцях, організовуючи закупівлі та розподіл продукції через мережу підпорядкованих органів.

У ширшому соціально-економічному контексті діяльність продовольчих комітетів була тісно пов'язана з аграрними перетвореннями, що відбувалися в умовах революції. Як засвідчують дослідження, земельні комітети фактично розпочали процес перерозподілу землі ще до його законодавчого оформлення, що супроводжувалося конфліктом між владою та селянством [4, с. 11]. У цих умовах продовольча політика ставала додатковим фактором соціальної напруги, оскільки розвертка і реквізиції безпосередньо зачіпали інтереси селянських господарств.

На регіональному рівні, зокрема на Уманщині, продовольча політика була частиною ширших національно-демократичних перетворень, що відбувалися не лише в 1917 р., а впродовж всього 1917–1920 рр. Як зазначається в дослідженнях, ці процеси супроводжувалися активною участю населення у громадському житті та формуванні нових органів влади. Це означало, що продовольчі комітети не лише виконували адміністративні функції, але й виступали формою самоорганізації населення в умовах революції. Разом із тим функціонування продовольчої системи відбувалося в умовах постійної політичної нестабільності та зміни владних режимів, що впливало на її ефективність. Зокрема, у подальші роки революції спостерігалися процеси реорганізації та «чистки» продовольчих органів, що свідчить про їх політичну залежність і нестійкість [2]. У свою чергу, це ускладнювало реалізацію продовольчої політики та посилювало кризові явища.

Окремої уваги заслуговує питання селянського спротиву продовольчій політиці, який був невід'ємною складовою формування системи забезпечення. Документальні джерела Державного архіву Черкаської області переконливо засвідчують, що саме продовольча політика влади стала одним із ключових чинників загострення соціального напруження в регіоні. Оскільки впроваджені механізми безпосередньо зачіпали економічні інтереси селянства, що становило більшість населення Уманщини, це неминуче провокувало конфлікт між державною стратегією вилучення ресурсів та традиційним укладом сільськогосподарського виробництва. Зокрема, зазначається, що селянські виступи були зумовлені не лише земельним питанням, але й *«продовольчою політикою влади, їх ставленням до соціальних потреб селянства»* [1, с. 70]. Це дозволяє розглядати продовольчу систему не просто як технічний механізм розподілу ресурсів, а як потужний чинник соціально-політичного конфлікту. Трансформація продовольчих органів у суб'єктів державного примусу перетворила процес заготівель на арену протистояння між інтересами держави, що перебувала у стані війни, та економічними правами місцевих виробників.

Селянський спротив проявлявся у різних формах – від пасивного невиконання розвертки до відкритих виступів. В умовах революції селянство прагнуло не лише отримати землю, але й самостійно розпоряджатися виробленою продукцією. Відтак спроби держави встановити монополію на хліб і інші продукти вступали у суперечність із традиційною логікою селянського господарювання. Це підтверджується загальним висновком, що селянські виступи *«створювали серйозні проблеми для владних структур»* і виступали *«дестабілізуючим фактором державотворення»* [1, с. 70]. Отже, ефективність продовольчої політики значною мірою залежала від рівня реального адміністративного контролю над селом, який у 1917 р. залишався вкрай

обмеженим. Незважаючи на розбудову бюрократичної вертикалі, державні органи не мали достатніх важелів впливу, щоб повноцінно інтегрувати розрізнені селянські господарства в систему монопольного розподілу. Відсутність дієвого апарату примусу та слабкість зв'язків між повітовим центром і волосними комітетами призводили до того, що більшість декларативних рішень про «тверді ціни» та розверстку блокувалися на місцях. Таким чином, інституційна неспроможність влади встановити контроль над аграрним сектором стала головною перешкодою для реалізації продовольчої стратегії, зумовивши її низьку результативність у кризових умовах першого року революції.

Водночас криза хлібної монополії проявлялася у нездатності держави повністю охопити процеси заготівлі та розподілу. Формально встановлена система централізованого постачання передбачала підпорядкування всіх каналів обігу продуктів державним органам, однак на практиці вона наштовхувалася на численні перешкоди – як об'єктивні, так і суб'єктивні. До перших належали економічна дезорганізація, нестача транспорту, руйнування виробничої бази; до других – небажання селян виконувати встановлені норми, а також поширення неформальних практик обміну.

Продовольча система фактично функціонувала у стані постійної конкуренції з альтернативними формами постачання. Як уже зазначалося в дослідженнях, у роки революції значного поширення набуло міщечництво, яке стало «масовим явищем» і виконувало функцію паралельного забезпечення населення продуктами [6, с. 101]. Виникнення та стрімке поширення цього феномену було прямим наслідком недосконалості офіційної продовольчої системи, яка виявилася неспроможною задовольнити потреби населення у повному обсязі. У цьому контексті міщечництво виступало стихійною ринковою альтернативою жорсткому державному розподілу, демонструючи життєздатність горизонтальних економічних зв'язків, які заповнювали лакуни, створені неефективністю централізованого апарату.

Особливість міщечництва полягала в тому, що воно поєднувало елементи легальної та нелегальної економіки, перебуваючи на межі дозволеного. Населення намагалося самостійно піклуватися про своє постачання [6, с. 104], що свідчить про кризу довіри до державних механізмів розподілу. У результаті формувалася специфічний подвійний ринок – офіційний, що підпорядковувався директивному управлінню продовольчих органів і базувався на принципах монополії та «твердих цін», і неофіційний, який стихійно функціонував за власними ринковими правилами. Важливою характеристикою цього процесу є також соціальна диференціація доступу до продовольства. Офіційна система, побудована на принципах розверстки та нормування, прагнула забезпечити більш-менш рівномірний розподіл ресурсів, однак фактично доступ до продуктів часто визначався не лише адміністративними нормами, але й можливістю скористатися неформальними каналами постачання. Це створювало додаткову соціальну напругу та підірвало легітимність державної політики.

Слід також звернути увагу на те, що продовольча криза мала не лише економічний, але й психологічний вимір. В умовах нестачі продуктів, черг, перебоїв у постачанні формувалася атмосфера невпевненості та страху, яка впливала на поведінку населення. Люди були змушені шукати альтернативні способи забезпечення, накопичувати запаси, уникати виконання зобов'язань перед державою. У цьому сенсі продовольча система виступала не лише як механізм розподілу, але й як фактор формування нових моделей соціальної поведінки.

Узагальнюючи, можна стверджувати, що селянський спротив, криза хлібної монополії та поширення неформальних практик постачання були взаємопов'язаними явищами, які суттєво впливали на формування системи продовольчого забезпечення у 1917 р. На прикладі Уманського повіту простежується, що ця система не була цілісною і стабільною, а існувала у стані постійної напруги між державним регулюванням і соціальною реальністю, що визначало її суперечливий і нестійкий характер у добу революційних трансформацій.

Висновки. Таким чином, організаційна структура продовольчої системи, що формувалася в Уманському повіті навесні–влітку 1917 р., мала чітко виражений локальний характер і була пристосована до потреб одного з найбільших аграрних районів Київської губернії. Центром управління виступав Уманський повітовий продовольчий комітет, який координував роботу волосних, містечкових і сільських органів у межах повіту, до складу якого входило понад 200 населених пунктів. Саме через Умань здійснювався розподіл зерна, худоби, фуражу та інших ресурсів між волостями, а також організація поставок для міста, гарнізону та державних потреб. Документи чітко визначали, що повітовий комітет об'єднує та направляє діяльність всіх сільських комісій, волосних, містечкових та міських продовольчих комітетів. Практично це означало, що всі ключові продовольчі рішення для Бабанської, Маньківської, Тальнівської, Христинівської та

інших волостей проходили через повітовий центр в Умані, де зосереджувався адміністративний контроль над продовольчим ринком регіону.

Ключовою рисою цієї системи стало формування багаторівневої структури продовольчих органів, що забезпечували облік, розподіл і заготівлю ресурсів. Водночас її ефективність значною мірою залежала від здатності місцевих органів влади контролювати сільське середовище, яке залишалося головним виробником продовольства. Як показує аналіз джерел, саме селянство виступало визначальним суб'єктом у процесі реалізації продовольчої політики, а його ставлення до розверстки, реквізицій та державної монополії безпосередньо впливало на результативність цих заходів. Водночас продовольча політика не існувала ізольовано, а була тісно пов'язана з аграрними трансформаціями та загальним ходом революційних подій. Руйнування поміщицького господарства, дезорганізація виробничої бази, перерозподіл землі та інвентарю створювали додаткові труднощі для забезпечення стабільного постачання продуктів. У цьому контексті продовольча система виконувала не лише функцію розподілу, але й частково компенсувала наслідки розпаду традиційних економічних структур.

Суттєвою характеристикою досліджуваного періоду є також те, що офіційна система продовольчого забезпечення не змогла повністю монополізувати сферу обігу продуктів. Поряд із нею функціонували альтернативні, неформальні канали постачання, зокрема мішечництво, яке забезпечувало значну частину населення необхідними товарами. Це свідчить про обмеженість адміністративних ресурсів держави та неможливість повного контролю над економічними процесами в умовах революційної нестабільності. Окремо варто наголосити на тому, що продовольча політика виступала важливим фактором соціальної напруги. Вона безпосередньо зачіпала інтереси селянства, сприяючи формуванню протестних настроїв і підсилюючи конфлікт між владою та населенням. У результаті система продовольчого забезпечення опинилася у стані постійного протистояння між адміністративними вимогами держави та реальними можливостями і прагненнями суспільства.

Узагальнюючи, можна стверджувати, що система продовольчого забезпечення 1917 р. на Уманщині була перехідною за своєю сутністю: вона поєднувала риси централізованого державного регулювання та стихійних ринкових і напівринкових практик. Її формування відбувалося в умовах глибокої кризи управління, що зумовлювало нестійкість, суперечливість і обмежену ефективність цієї системи. Водночас саме в цей період були закладені основні принципи організації продовольчого забезпечення, які згодом отримали подальший розвиток у політиці наступних режимів.

Список літератури

1. Дудник О. Селянський рух на Уманщині в роки Української революції (1917–1920 рр.). *Уманська старовина*. 2016. Вип. 1. С. 69–75.
2. Дудник О. Національно-демократичні перетворення на півдні Київщини в революційну добу (березень 1918–1920 рр.). Умань: СПД Сочинський, 2008. 248 с.
3. Дудник О. Уманщина в добу Української революції 1917–1921 рр. Умань: Візаві, 2022. 198 с.
4. Воронянський О. Земельні комітети в Українській революції 1917–1921 рр. *Збірник наукових праць «Історія та географія»*. 2020. Вип. 57. С. 11–16.
5. Корновенко С., Пасічна Ю. Аграрна політика Тимчасового уряду. Черкаси: Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького, 2018. 236 с.
6. Бабічева О. Проблема нелегального постачання в Росії та Південно-Східній Україні в 1917 р. *Гуманітарний журнал. Питання історії та історіографії*. 2011. № 1–2. С. 100–107.
7. Державний архів Черкаської області. Ф. Р-857. Оп. 1. Спр. 1. 153 арк.

References

1. Dudnyk, O. (2016). Peasant movement in the Uman region during the Ukrainian Revolution (1917–1920). *Umanska starovyna [Uman old times]*, 1, 69–75 [in Ukrainian].
2. Dudnyk, O. (2008). National-democratic transformations in the south of Kyiv region during the revolutionary era (March 1918–1920). SPD Sochinskyi [in Ukrainian].
3. Dudnyk, O. (2022). Uman region during the Ukrainian Revolution of 1917–1921. Vizavi [in Ukrainian].
4. Voronianskyi, O. V. (2020). Land committees in the Ukrainian Revolution of 1917–1921. *Zbirnyk naukovykh prats "Istoriia ta heohrafiia" [Collection of scientific works "History and geography"]*, 57, 11–16 [in Ukrainian].
5. Kornovenko, S., Pasichna, Yu. (2018). Agrarian policy of the Provisional Government. Cherkasy [in Ukrainian].
6. Babicheva, O. (2011). The problem of illegal supply in Russia and South-Eastern Ukraine in 1917. *Humanitarnyi zhurnal. Pytannia istorii ta istoriografii [Humanitarian Journal. Issues of History and Historiography]*, 1–2, 100–107 [in Ukrainian].
7. State Archive of Cherkasy Region. Fund P-857. Inv. 1. File 1 [in Ukrainian].